

ПАВЛИКЯНСТВОТО МЕЖДУ ЛЕГЕНДИТЕ И ИСТОРИЯТА VII – XVII ВЕК

Донка Радева

Анотация: Студията разглежда различни арменски, гръцки, латински и български легендарни сведения за павликяните, които съдържат ценни препратки към историческата им съдба във времето от VII до XVII век. Информацията в тях е със сложен културен код и изисква внимателни съпоставки. Симбиозата на мит, легенди и история в текстове представя най-характерните белези на павликяните и позволява по-точната им локализация в обитаваното от тях пространство.

Ключови думи: павликяни, християнство, харизма, Византийска империя, дигениси.

Увод

Павликяните имат хилядолетна история върху земите на Мала Азия и Европа. Присъствието им е вълнувало поколения съвременници и е оставило многобройни, често противоречащи си извори на различни езици – арменски, гръцки, латински, арабски, български, османотурски, които съдържат данни за историята на павликянството.¹

Изворите за павликяните естествено срещат митове, легенди и история. Различни писмени текстове са запазили легенди за павликяните, създадени от „чужди“ за тях общности – най-вече арменски² и гръцки.³ Към тях

се добавят и първите български легенди, създадени към XI век и достигнали до нас чрез православните Аджарски сборник и Троянски дамаскин.⁴ По-късно стремежът за приобщаване на павликяните от българската държавна доктрина довежда до създаването на култ към

¹ Р. БАРТИКЯН, *Источници для изучения истории павликянского движения*, Ереван 1961, 107 – 215; N. GARSOIAN, *The Paulician heresy: A study of the origin and development of Paulicianism in Armenia and the eastern provinces of the Byzantine empire*, Hague – Paris 1967; J. HAMILTON, B. HAMILTON, Y. STOYANOV, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World, C. 650 – 1450: Selected Sources*, Manchester University Press, 1998, 57 – 114. Заслужава внимание и публикацията на неизползвани досега арабски извори от S. DODOYAN, *The Fatimid Armenians: cultural and political interaction in the Near East*, Leiden, New York, Koln, Brill 1997, 179 и сл. Нови извори за българските павликяни са публикувани и в Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство в българските земи – архитип и повторение VII – XVII век*, София 2015.

² N. GARSOIAN, *The Paulician heresy*, 239 – 241.

³ PETRUS SICULUS, *Исторія хреївѣдѣс ѣле҃гѣс те каї ана҃тропї*

αἰρέσεως των Μανιχαίων των και Παυλικιανών λεγομένων προσωποποιηθεῖσα ως προς τον ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας (Historia utilis et refutatio atque eversio haereseos Manichaeorum qui et Pauliciani dicuntur, Bulgariae archiepiscopo nuncupata), ГИБИ, IV, София 1961, 107 – 112. Голям е авторитетът на „живелия сред тях“ през 869 г. Петър Сицилийски, чийто текст става основа на други трудове по темата: THEOPHANES CONFESSOR, *Χρονογραφία*, увод, превод и бележки В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова. – ГИБИ, III, София 1960, 226 – 289; PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS, *Ἐπιστολαί (Epistolarum libri tres)*, PG, CII, 685/6 – 1023/4, *Λόγος Β. (Sermo II)*, PG, CII, 85/6 – 121/2., *Λόγος Γ (Sermo III)*, PG, CII, 121/2 – 177/8, *Λόγος Δ ‘ Τον αὐτοο κατά της των Μανιχαίων ἀρτιφνοῦς πλάνης Ἀρσενίφ τφ ὀσιοτάτφ μοναχῶ πρεσβυτέρφ καϊ ἡγουμένφ των ἱερῶν (Eiusdem dissertatio contra repullulantem Manichaeorum errorem, ad Arsenium monachum sanctissimum, presbyterum et praefectum sacrorum)*“, PG, CII, 177/8 – 263/4; извадки: ПАТРИАРХ ФОТИЙ, *Писма. Окръжно послание до източните патриарси. Превод митрополит Симеон*, увод и коментар П. Тивчев, ГИБИ, IV, София 1961, 99 – 103.

⁴ Й. ИВАНОВ, *Произход на павликяните според два български ръкописа. СпБАН*, XXIV (1922), 25 – 32; Й. ИВАНОВ, *Избрани произведения*, т. I, София 1982, 111 – 114. Публикация с превод на новобългарски – В: Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, Приложение II, 518 – 520.

българския светец Михаил Воин Българин. Неговите жития⁵, писани от последния средновековен български патриарх Евтимий⁶, съхраняват исторически спомени за павликяните от по-ранни векове, които „кореспондират“ с данни от житието на Св. Иларион Мъгленски.⁷ Данните съдържат възможност за сравнение с информация от *латински извори*, документирали павликяно присъствие в Италия през IX – X в. – в Сицилия⁸ и Бари през 1041 г.⁹ Към този голям спектър от легендарни данни за павликянската история трябва да добавим и единствената легенда на самите павликяни за произхода им – това е легендата за римския им произход и за техния „Рим папа“.¹⁰ Произхождащият от техните среди епископ Ф. Станиславов през 1637 г. подробно пре-

създава легендата, която знае от детството си в Ореше.¹¹

Историци от различни епохи¹² са правили опити да реконструират пътя на павликяните във времето и пространството. Легендите, доколкото са разглеждани от изследователите, са приемани като любопитни фантазии без обективно историческо покритие – те не са история, а са симбиоза на философия, идеология и вяра едновременно. Преплитането на легенди и история изисква анализ на сложен културен код. Пример за това дават някои изследователи на специфични павликянски митологеми в българските земи.¹³ Но възможностите за интерпретация не са изчерпани.

Целта на настоящото изследване е да се представи павликянската история през призмата на множество легенди от различен произход. Съпоставката на данните им с други исторически извори представя по-пълнокръвно съдбата на павликяните през времето от VII до XVII век в пространствата от Мала Азия, Балканите до Апенините и Сицилия.

НАЙ-РАННИТЕ АРМЕНСКИ И ГРЪЦКИ ЛЕГЕНДИ ЗА ИСТОРИЯТА НА ПАВЛИКЯНИТЕ В МАЛА АЗИЯ

Първите стъпки на павликянството са описани през IX век от византийските автори, които свързват името на ереста с имената на два-

⁵ Житие, Служба и Похвално слово. Последното издание на Житието на св. Михаил Воин – В: СБЛ, IV, София, 1986, 219 – 220.

⁶ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, Похвално слово за Михаил Воин от Потука. – В: *Събрани съчинения*, София 1990, 165 – 174.

⁷ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, Пространно житие на Иларион Мъгленски. – В: *СБЛ*, т. IV, София, 1986, 98 – 109.

⁸ Според различни гръцки източници, павликяните са присъствали в Италия чрез контингенти, заведени от Никифор Фока към 885 г. Вж. THEOPHANES CONTINUATUS, *Chronographia*, ed. I. Bekker, CSHB, XXXIII, Bonn, 1838, 313; GEORGIUS CEDRENIUS, *Σύνοψις ἱστοριῶν (Historiarum compendium)*, ed. I. Bekker, CSHB, VII, Bonn, 1838, 236; 275; GENESIUS, *Regum*, ed. C. Lachmann, CSHB, XXII, Bonn 1834, 125. Имаме доказателства за познаване на павликяните на Запад в още по-ранна дата: *Historia Miscella ab incerto Auctore consarcinata*, RIS, I, Milan, 1759, 158. Но датата на този текст е проблематична: от края на девети или началото на X век по THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, ed. C. de Boor, Leipzig 1883, Iratur, 2nd. ed., Munich 1897, 342, или отново 885 г. според G. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica*, Budapest, 1942, I, 147. Използваният в текста термин „Publicanorum haeresis“ предлага по-късна дата – XII в. Вж. също: ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS, *Chronographia Tripartita*, ed. C. de Boor, Leipzig 1885, 281.

⁹ ANNALES BARENSES, MGHS, V, Hanover 1843; *Histoire anonyme de la première Croisade, éditée et traduite par Louis Brehier*. Paris 1924, 55.

¹⁰ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Coliegi et dipessi P. Fr. Eusebius Fermendziu*, Zagrabiae 1887, 7.

¹¹ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta Bulgariae*, 42;

¹² Най-пълна историография виж в: N. GARSOIAN, *The Paulician heresy*, 18 – 26; M. G. PEGG, *Historiographical essay on Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc*, *Journal of Medieval History*, 27 (2001), 181 – 195; Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство в българските земи*, 483 – 509.

¹³ Пл. Павлов, *Травъл и въстанието на павликяните в България (1084 – 1086)*, – В: *Бунтари и авантюристи в средновековна България*, В. Търново 2000; А. КАЛОЯНОВ, *Българското шаманство*. София 1995, 94 сл.; А. КАЛОЯНОВ, *Михаил Воин от Потука – българската версия на Свети Георги Великомъченик – Шаманската версия на основния мит за двубоя между Змебореца и Змея на дълбините*, *Старобългарското езичество: Мит, религия и фолклор в картината за свят у българите*, В. Търново 2000, 197 сл.

ма братя, синове на манихейката Калиника, която заченала от „пвелите, засети“ от манихейски последователи в земите до град Самосата в темата Армениакон.¹⁴ Съществуват и версии, които приписват на Павел Самосатски ролята на легендарен първоосновател,¹⁵ или сочат само единия от горепосочените Калиникини синове – Павел, за първоосновател на ереста.¹⁶ Според други сведения павликяните дължат името си на предпочитанието, което оказвали на апостол Павел пред другите апостоли.¹⁷ В тази „гръцка“¹⁸ легенда еретичните идеи са заразили арменците от Самосата¹⁹ до Понтийската област, където майката Калиника изпратила синовете си да проповядват. Те се преместили в селище при прохода Фанароя, което до IX век продължавало да носи името Еписпарис – това селище всъщност било и първото, където еретиците се отграничили от манихеите със самоназванието „павликяни“.

Началото на павликянското учение, според патриарх Фотий и Георги Монах, се поставя от непосочени посредници, които „ръкоположили“ или предали на първия им ересиарх (арменецът Константин) идейното наследство на манихеи-

те.²⁰ За пръв свой учител самите павликяните признавали „друг учител – Константин“ (а не споменатия син на Калиника Павел – б.м.), който устно обособил отличията на павликяните от византийските православни при тълкуването на еднаквите свещени текстове в „самосатското“ село Мананалис²¹ по времето на управлението на император Константин II (641 – 668). Разказвало се продължение на легендата за възникването на павликянското учение: един дякон, който се връщал във Византия от сарацински плен, намерил добър прием в дома на Константин и му подарил ръкопис, съдържащ Новия завет. Константин, който не бил православен, а манихей или макрионит, прочел с интерес свещения текст и обърнал особено внимание на посланията на апостол Павел, въз основа на които съставил собствено учение, целящо възобновяване на апостолския вид на християнската църква в 657 г. Изворите сочат продължителността на водачество на Константин, приел името на ученика на апостол Павел Силуан (или Силван) на 27 години, което ни позволява да датираме и дейността му – от 657 до 684 година. Център на проповедта му станала крепостта Кибоса в Колоня, където той се преселил. Именно там той и заявил: „Вие се явявате македоняни, а аз съм Силван, изпратен от Павел при вас!“²². Данните от „гръцките“ варианти на легендата са сериозно оспорвани и това е разбираемо. Те са създадени във времето на настъплението на иконопочитанието срещу победените им опоненти иконоборци, между които са и павликяните. Стремехът да бъде отречено съществуването на враговете „еретици“ доминира над всичко написано. Затова нито гео-

¹⁴ GEORGIUS MONACHUS, *Χρονικόν (Chronicon)* – В: Р. БАРТИКЯН, *Источники*, I, 197.

¹⁵ PETRUS SICULUS, *Historia utilis et refutatio atque eversio haereseos Manichaeorum qui et Pauliciani dicuntur, Bulgariae archiepiscopo nuncupata, XXIII*. – В: Р. БАРТИКЯН, *Источники*, 135.

¹⁶ PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS, *Narratio de Manichaeis recens repullulantibus*. – В: Р. БАРТИКЯН, *Источники*, 169.

¹⁷ ГРИГОРИЙ МАГИСТРАТ ПАХЛАВУНИ, *Откъси от отговора-послание на сирийския католикос*. – В: Р. БАРТИКЯН, *Источники*, 116.

¹⁸ Определението на тази легенда като „гръцка“ е за да бъде противопоставена на „арменската легенда“, свързана с жена-водач на преселение Маре. Вж. N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 112 – 113.

¹⁹ Историчността на този разказ за Павел и Йоан е оспорвано, а „гръцкото“ свързване със Самосата географски и исторически „не се връзва“ с по-късните исторически данни. Вж. по-подробно в: N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 113 – 117.

²⁰ PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS, *Narratio de Manichaeis*, III, 169. GEORGIUS MONACHUS, *Χρονικόν (Chronicon)* – В: Р. БАРТИКЯН, *Источники*, 197 – 208.

²¹ Във византийските източници има разминаване в локализирането на появата на павликяните. Повече по този проблем виж в: N. GARSOIAN, *Byzantine Heresy. A Reinterpretation, Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971 95 – 96.

²² PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS, *Narratio*, XVII, 179.

графските, нито политическите детайли в легендата не получават потвърждение в други извори.

Две арменски легенди, написани два века по-рано от гръцките, също търсят обяснение на появата на павликяните. Те са записани в късни документи, но архаичната информация в тях е приета от изследователите за заслужаваща внимание. Текстът им е в ранен ръкопис „Книга за ересите“ в Матенадаран под # 3681, препис от 1315 г., известен в два пасажа – № 153 и № 154.²³ Според едната версия в № 153, „плешива жена“ Маре била водач на павликяните (наречени още „кръвожадни“). Тя била начело по време на изгонването им от „гръцки цар“ отвъд планината Кавказ. Маре награждавала и наказвала, учила, „че който яде и пие кръвта на човек, е справедливо“, обявявала обикновените дни за „сатанински“, имала „видения на заклани деца“.²⁴ А според втория пасаж в № 154, жена Сети дошла от „турците“ в местността Айрарат в Армения, била прелъстена от Пол, ученик на свети Ефрем, и по този начин се смесили християнство и ерес, за да се появи павликянството. Свети Ефрем не успял „да развърже тяхната ерес“, проклетел ги и си тръгнал.²⁵ Единствените ярвания, дадени в документа, са в изречението: „Слънчевият Христос нито е умрял, нито е възкръснал, и поради това постят в неделя“.²⁶

Голямата разлика в информацията между посочените арменски легенди и представите на православните гръцки извори е явна. Впечатлява и различният нюанс в обясняването за появата на доктрината им. Арменската легенда обяснява павликянството със „смесването“ в района на Айрарат²⁷ на ерес и

християнство, персонифицирани от „Сети“ и „Паул“, ученик на свети Ефрем Сирий (306 – 373 г.) – проповядващ в Нибизия до 350 г., а след това в Едеса и околностите до смъртта си в 373 г.²⁸ „Страната на турците“²⁹ обикновено е разпознавана като „ислямска“ от досегашните тълкуватели.³⁰

Известно е, че времето на възникване на павликянството се синхронизира обикновено с управлението на император Константин II (641 – 668). За тази епоха е характерно използването на названието „турци“ и „турки“ за хазарите. Географската близост на Хазарската държава с областта Айрарат прави контактите, посочени в легендата, напълно реални. Политическите връзки на хазарите с византийските управляващи са белязани с династични бракове с хазарски принцеси и оставянето на наследници, управлявали Византийската империя.³¹ Има и други примери през IX век,³² които показват голямата популярност на „турците“ хазари – като име и като реално влияещи в политическия живот на Византийската империя. Техният териториален контакт е бил най-естествен в земите на Айрарат – североизточно от езерото Ван. Затова

²⁸ *Жития на светите*, Синодално издателство, София 1991, 70 – 73.

²⁹ Текстът на легендата в документ #154 представя Сети, идваща „от турците“ в областта „Айрарат“, а не от „мюсюлманите“ в „областта Арарат“ (както обикновено се приема от анализите досега), което позволява различно тълкуване от наложеното досега. Използването на определението „турци“ през IX век се използва и при преселение на император Теофил (829 – 842 г.) на 14 000 „турски племена“, които преминали от Персия в Мала Азия, и които императорът преместил в Македония на р. Вардар. – ANNA COMNENA, *Alexias*, IV, 100.

³⁰ N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 112; S. DADOYAN, *The Fatimid Armenians: cultural and political interaction in the Near East*, Leiden, New York, Koln; Brill, 1997, 41 – 42.

³¹ Такъв е бракът на Юстиниан II със сестрата на хазарския хаган. Вж. Г. Острогорски, *История на византийската държава*, София 1998, 207 – 209, 225, 247.

³² А през 803 г. има стратег на Анатоликон с име Барданий Турски („Потурченият“). – Вж. THEOPHANES CONFESSOR, *Хронография (Chronographia)*. Ed., C. de Boor, 2 vols. Leipzig 1883 – 1885, I, 535.

²³ N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, Hague, 1967, Appendix III, 112–113; 239 – 240.

²⁴ Пак там, 112.

²⁵ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство в българските земи*, Приложение I, 515.

²⁶ Пак там.

²⁷ АШХАРАЦУЙЦ, *Разширена версия*, Венеция 1881 (Превод П. Голийски). В Частта „Азия. Велика Армения“ под параграф 13. е дадена географската характеристика на областта: „Айрарат се намира в средата на областите“.



Обр. 1. Поява на павликянството през VI – VII век.

легендата за Сети „от турците“, отвлечена от Пол, християнския ученик на Свети Ефрем и „завързала“ новата ерес на павликяните, изглежда съвсем допустимо да се свърже не с „исляма“ и арабите (както се прави досега), а с хазарите „турци“³³, още повече че и византийските писатели причисляват хазарите към тюрките. „Тюрки“ са наричани хазарите и от арабските автори.³⁴ По език били близки с българите. За това са категорични арабските писатели: „езикът на българите е подобен на езика на хазарите“.³⁵

³³ В по-късни византийски извори определението „тюрки“ се дава на маджарите, като се подчертава близостта им с българите – В: Лъв VI *Тактика*, XVIII, 92, ГИБИ, IV, София 1961, 168.

³⁴ М. АРТАМОНОВ, *История хазар*, 2012, 113 – 114, <http://gumilevica.kulichki.net/AMI/ami1.htm>.

³⁵ Ал-Истархи, BGA, 1927, 220; AL-BIRUNI, *The Chronol-*

Арменските легенди превъзхождат гръцките легендарни сведения по точност на географските маркери.³⁶

Легендите за началото на павликянството позволяват реконструкция на генезиса му. Териториите, описани в арменската легенда, допълват опита на историците да определят най-точно родината на павликянството – това е южната част на Армения. При появата си в десетилетието след 657 г. общността им се концентрира около три селища: Еписпарис до прохода Фанароя; Мананалис „до Самосата“ (според Петър Сицилийски в Армения, оспорено от повечето тълкуватели като невярно, и локализирано в

ogy of Ancient Nations, Ed. and trans. E. Sachau, London 1879, 42.

³⁶ N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 17 – 24, 186 – 230; N. GARSOIAN, *Byzantine Heresy. A Reinterpretation*, *Dumbarton Oaks Papers*, 25 (1971), 89 – 113.

Сирия³⁷), откъдето е Константин-Силван; и крепостта Кибоса около Колонеа, на границата на Малка Армения и Понт (център на дейността на Константин-Силван (657 – 684 г.). (Обр. 1.)

Териториалното разширение на павликянството следва апостолски модел – ересиархът поставя претенциите си за водачество (чрез цитиране на части от Апостола и чрез думи на апостол Павел) и повтаря дейността на учениците на апостол Павел. Начално ядро на организационната им структура поставят „Македония“ – Кибоса и „Ахея“ – Мананалис. И ако апостолската проповед – повторение на делото на апостол Павел е „формата“, която вдъхновява няколко поколения наследници на Константин-Силван, то практиката е взаимствана от мъдростта на думите (*Devgium*), чиито проповедници се нарекли „говорещи“ (*Medabberim*).³⁸ Правилото „от Бога е словото“ ще се превърне в основен принцип на павликяните до XVII век и е една от най-разпознаваемите им характеристики.

Арменецът (или сириецът)³⁹ Константин, наречен Силван на името на ученика на апостол Павел,⁴⁰ реформирал новото учение, като го отграничил от манихейството – отказал се от всички книги, ползвани от тях и оставил само Евангелието и Апостола. Устната проповед станала основна за приемниците му и била подчинена на тези две основни книги.⁴¹ Тази реформа на идеите поставила съдържателни граници на нововъзникналото

религиозно учение и очертало перспективите му за разпространение.

В Кибоса („Македония“) император Константин IV Погонат (668 – 685 г.) изпратил своя придворен пратеник Симеон със задача да премахне новопоявилата се ерес. Местният архонт Трифон му помогнал да хване всички еретици и да ги отведе в южния край на крепостта Колония. Там била устроена и екзекуцията на Константин-Силван. Местността на екзекуцията получила името „Сорос“ по събраните от тогава камъни. А Симеон се опитал в разговори да обърне вярата на еретиците, но те предпочитали да умрат, но не и да се откажат от идеите си. Получило се обратно въздействие – необученият в богословие Симеон се оказал податлив на влиянието на павликяните. След като се върнал в Константинопол, той се затворил три години в дома си (684 – 687), а после тайно избягал в Кибоса и се представил в 687 г. пред павликяните с ново име – приел името Тит – на критския апостол и ученик на Павел.⁴² До това време Юст явно е бил разколебан в старите идеи и предизвикал спор с новия ересиарх Симеон-Тит по отношение на текст, касаещ сътворението. Наказателната операция срещу павликяните била предизвикана от опита на Юст да получи тълкувание от епископа на Колония, който пък уведомял император Юстиниан II (685 – 695/705 – 711). И отново в 690 г. в местността Сорос в южния край на Колония се извършва екзекуция. Този път е запален голям огън и в него изгарят ересиарха и привържениците му.⁴³ След това ереста преживява сътресения и гонения, които наложили промени в териториите на разпространение.

Павликянската история сякаш отново се повтаря, когато в кризата след 690 г., беглец арменец на име Павел се връща в същото селище Еписпарис до прохода Фанароя. Павел

³⁷ За спора виж повече в: Р. Бартикян, *Источници*, 82 – 83.

³⁸ Г. ХЕГЕЛ, *История на философията*. Т. 3. София 1982, 110.

³⁹ М. Поснов, *История на православната църква*, II, 330. Но в изворите преобладава мнението за арменския произход на Константин-Силван, основано на: PETRUS SICULUS, *Historia*, XXIII, 135; PHOTIUS PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS, *Narratio*. – В: Р. Бартикян, *Источници*, 178.

⁴⁰ Вж. Деяния, 15 – 18, 2 Коринтяни 1:19, 1 Солуняни 1: 1, 2 Солуняни 1: 1.

⁴¹ PETRUS SICULUS, *Historia*, XIV – XXII. – В: Р. Бартикян, *Источници*, 130 – 140; Д. Оболенски, *Богомилите. Студия върху балканското новоманихейство*. София 1998, 36 – 38.

⁴² 2 Коринтяни 2:13, 7, 5 – 6, 13 – 15.

⁴³ PETRUS SICULUS, *Historia*, XXVII. – В: Р. Бартикян, *Источници*, 138.



Обр. 2. Павликянските еклесии и преселения 657 – 748 г.

има двама сина – Генесий и Теодор. Генесий бил „даден в училището на безбожието“ и се нарекъл Тимотей, но това не убедило брат му в божията благодат и породило разпра между тях до края на живота им. Въпреки тези вътрешни за общността раздори, атмосферата във Византийската империя ставала все благоприятна за павликяните. При император Филипик (711 – 713) Павел се придвижил към Еписпарис във Фанароя, но, от друга страна, е известно, че точно тогава територията край Мелитене става павликянски център. Сътрудничеството на „арменци“ от Мелитене с арабите е отбелязвано от източниците като трайна характеристика на павликяните през VIII и IX век.⁴⁴ Павликяните обитават земи със сложен и непрекъснат сблъсък на две импе-

рии – Византийската и Арабската, които причиняват чести миграции (Обр. 2), белязали павликяните за векове.

Император Лъв III Исавър (717 – 741) не само спрял гоненията, но и осигурил покровителство над павликяните с оглед на въведената след 726 г. иконоборска политика, довела до Константинополския събор и свалянето на патриарх Герман и замяната му с Атанасий, който бил привърженик на иконоборческия курс. Вероятно към това време е и срещата на Генесий-Тимотей с патриарх Атанасий, при която ересиархът получава сигилий, узаконяващ дейността му. След това Генесий-Тимотей събрал учениците си и се преместил в Мананалис (нар. „Ахея“), свързан с дейността на първият ересиарх Константин-Силван. Генесий-Тимотей проповядвал 30 години и

⁴⁴ N. GARSONIAN, *The Paulician Heresy*, 122.

умрял от чума (вероятно към 747 г.).⁴⁵ Неговите наследници били законния му син – Захарий и незаконородено, захвърлено дете, което ересиархът осиновил и отгледал – Йосиф. Привържениците се разделили между Захарий и Йосиф, които спорели за това, кой от тях е получил благодатния Дух на бащиното наследство. Захарий даже ударил с камък Йосиф и без малко да го убие.

Арабите, в чиито земи се намирал Мананалис, станали подозрителни при подготовката на павликяните да сменят местонахождението си и да се преместят във Византия. Захарий проявил страхливост, изоставил своите привърженици и те били избити от арабите – след това окончателно загубил авторитета си на водач. Йосиф с хитрост измамил арабите и успешно се добрал до Еписпарис, където бил радостно посрещнат от жителите му. Но местният архонт Крикохарес се опитал да го залови. Успял да хване само някои от учениците му, докато Йосиф успял да избяга във Фригия, а от там в Антиохия Писидска, приета като „Филипийска еклесия“ на павликянската църква. Там той проповядвал 30 години, като се представял за ученика на апостол Павел – Епафродит. Йосиф-Епафродит завършил живота си в местността Хортокопион. Наследен бил от Ваан, син на негов ученик-евреин.⁴⁶

Първото историческо сведение на византийските хронистите за павликяните се появява по повод на отношенията им с император Лъв III (717 – 741), който е бил обвиняван в благоприятно разположение към тях.⁴⁷ Такова обвинение много по-ясно е отправено към сина и наследника му – император Константин V (741 – 775), който „преместил“

павликяните от Армения в Тракия, за да укрепят границата с България с надеждно население.⁴⁸ Императорът заселил павликяни и в столицата,⁴⁹ а Георги Монах го обвинява, че самият той е павликянин.⁵⁰ Така за павликяните започва период на териториална експанзия, свързана с военните характеристики на общността им, свързана с ролята им на поддръжници на иконоборската държавна доктрина. Най-вероятно преселенията им не са наказателни – император Константин V е сериозно амбициран във войните с българите и желаел да укрепят границите си и да засили военните си възможности. А арменският историк Гевонд съобщава, че населението в Теодосопол помолило императора да ги „вземе със себе си и да ги спаси от арабите“.⁵¹ Така геополитическото разположение на павликяните значително променило мащаба си – от Мала Азия се разширило до балканските граници на Византийската империя. (Обр. 3.)

През втория период от иконоборството в Константинопол, ситуацията става по-сложна. Император Никифор I (802 – 811) е бил посочен от Теофан като споделящ убежденията на павликяните. Той ги възстановява с пълни граждански права, които се предполага, че били изгубени по време на православната реакция при императрица Ирина (797 – 802), и им позволява да живеят мирно в рамките на империята и да разпространяват тяхното учение.⁵² Тези промени съвпадат с времето

⁴⁵ PETRUS SICULUS, *Historia*, XXIX, 132.

⁴⁶ Пак там, 140.

⁴⁷ N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 122. Периодът на развитие на павликянство в VII и VIII век, е един от особено бедните във византийската историография. Първите важните градивни обекти, като например историите на Патриарх Никифор и Теофан Изповедник, датират от началото на IX век.

⁴⁸ С. ОВНАНЯН, *Армено-български исторически връзки и арменските колонии в България през втората половина на XIX век*, София 1972, 28 – 46.

⁴⁹ THEOPHANES CONFESSOR, *Χρονογραφία (Chronographia)*. Ed. C. de Boor, 2 vols. Leipzig 1883 – 1885, I, 429. Дори и да се приеме, че преселението е и на арменски монофизити, то с тях вероятно е имало и павликяни, което обяснява думите на Теофан, че „ἐξ ὧν καὶ ἐπλατύνθη ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιάνων“

⁵⁰ GEORGIUS MONACHUS, *Χρονικόν (Chronicon)*. Ed. C. de Boor, Leipzig 1904, 752.

⁵¹ *История великого армянского вардапета Гевонда*, Санкт Петербург 1887, 123 – 126.

⁵² THEOPHANES CONFESSOR, *Χρονογραφία*, I, 488.



Обр. 3. Павликяните във Византийската империя от 657 до 756 г. – църкви и преселения.

на ересиарх Сергий (801 – 835). Той нарекъл себе си Тихик и изисквал учениците му да го наричат „Свети Дух“. Жена-„манихейка“ го въвела в ереста, а той приел името Тихик, споменавано в посланията на апостол Павел. Действал 34 години и подготвил въстание по времето на императрица Ирина и император Теофил (829 – 842), за каквото е предричал апостол Павел в посланията си до Тесалонийците.⁵³ Той продължил с голям мащаб апостолско-мисионерската си дейност. Тихик е последният, за когото изворите съобщават, че е създал нови еклесии – това са три еклесии, които обвързал с дейността на учениците на апостол Павел.⁵⁴ Аргаус е селище, което учениците на Сергий получили от мелитинският емир след убийството на неокесарийския епископ Тома и екзарха Паракондакес. Аргаус станал павликянско съсредоточие и база, от която нападали Византия. Там, в планината над Аргаус, Сергий-Тихик намира и смъртта си в 835 г. от ръката на жителя на крепостта

Никопол – Цанион. Наследен бил от синикдеми и нотариии. Карбеас, който се наложил за водач на павликяните след 835 г., основал крепостта Тефрика и поселил там своите хора. Властта му била военна и използвала граничното положение на територията – грабела византийците от припонтийските области и били отчасти независими от мелитинските емири.

Около 830 г. голям брой астати („нестабилни, скитници, разбойници“) на Сергий се преместили в мюсюлманската страна и получили убежище от емира на Мелитене. Те се заселили в Аргаус и след това в Тефрика, където също имали свои църкви.⁵⁵ Те били главно въоръжени хора и подпомагали арабите от Мелитене и Тарс в техните експедиции срещу византийците в граничната област. Партньорството се оказва основна парадигма в арменско-мюсюлманското взаимодействие навсякъде.⁵⁶ Нараства значението на гранич-

⁵³ PETRUS SICULUS, *Historia*, XXXVI.

⁵⁴ PETRUS SICULUS, *Historia*, XXXVIII.

⁵⁵ Р. БАРТИНЯН, *Источници*, 72 – 73.

⁵⁶ S. DADOYAN, *The Armenians in the Medieval Islamic World*, 96.

ните земи, станали уникален свят на павликянско – мюсюлмански съюз. Така първата начална религиозна фаза на павликянската история преминава във военна фаза.⁵⁷ Тези събития впоследствие съставят историческия „фон“ на гръцкия епос на Акрита Дигенис,⁵⁸ който вплита реално съществуващи исторически реалности в поетични образи и сблъсъци. Най-близо до представите на епоса са образите от героичната павликянска история на Карбеас и Хризохир, военните водачи от IX век.

ПАВЛИКЯНИТЕ – ДИГЕНИСИ ОТ ГРАНИЦИТЕ В ИСТОРИЯТА И ЛЕГЕНДИТЕ

Иконоборството ражда павликянски водачи с голям мащаб, но през 843 г. иконопочитателите отново овладяват властта във Византия. Императрица Теодора (самостоятелен регент 842 – 857 г.) прави своя ход срещу павликяните през януари 842 г. и започва настъпление срещу иконоборчеството. В 843 г. бащата на павликянския водач Карбеас е бил убит в тези операции. Според едно предание Карбеас бил преди това във византийската армия като протомандатор на стратега на Изтока Теодот Мелисен,⁵⁹ но след убийството на баща му, обвинен за приютяване на павликяни, избягал като ръководител на пет хиляди „други еретици“ (или павликяните) в земята на Емир Ал-Аква. Приема се, че известната Павликянска държава на Карбеас е създадена през 843/844 г.⁶⁰ Така военната сила на павликяните се концентрира за титаничен сблъсък с Византия.

По-късно павликяните получили дори прием в двора на абасидския халиф в Багдат

⁵⁷ P. LEMERLE, *L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques*, Paris: Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, 1973, 83.

⁵⁸ Пак там, 83.

⁵⁹ За Карбеас виж повече в: THEOPHANES CONFESSOR, 165 – 183, 266 – 276; P. БАРТИКЯН, *Источники*, 60.

⁶⁰ P. БАРТИКЯН, *Источники*, 89.

и са заселени в Аргаус и Тефрика към 856 г. Осигурени били с място за обитаване и се присъединили към местните араби.⁶¹ Тефрика станала павликянска крепост. Самият Карбеас е представян като хитра и цинична военна фигура – един от най-страховитите врагове на византийците заедно с Емир Ал-Акта и Али Ибн Йахуа Ал-Армани.⁶²

Арабските писатели, съвременници на Карбеас, дават важни данни както за териториите, така и за характера на павликяните през IX век.⁶³ Кудамата ги описва в своята „Книга за приходите“ (писана в 880 г.)⁶⁴ в земите между Малатия, Харшана, Халдея и арменската страна – там те са: „един народ, наречен Baylakani, които са от гърците, с изключение на определени различия, които съществуват между тях в областта на вярата“. Те били използвани като съюзници на мюсюлманите по време на набезите, а тяхната помощ е силно ценена от мюсюлманите.⁶⁵ Изпъкват и факти, неотразени от византийски източници. Ал-Масуди в „Златни ливади“ описва присъствието на павликянския водач Карбеас, наречен още темен „патриций“ (или „патриарх“) в Тефрика и неговата сестра (или последовател?). Статуите на двамата (Карбеас и сестра?/последовател?) се съхранявали в църква в Константинопол, заедно с други осем статуи, „почитани от християните заради тяхната храброст и мъдрост“.⁶⁶

Ал-Масуди поставя смъртта на Карбеас в годината 863 г. и го сочи като водач на

⁶¹ Пак там, 88.

⁶² Пак там, 92.

⁶³ G. LE STRANGE, Al-Abrik, Tephrike, the Capital of the Paulician: a correction corrected, *Journal Royal Asiatic society great Britain and Ireland*, XIV (1898), 733 – 743.

⁶⁴ KODAMA IBN DJA`FAR, *Kitab al-masalik wa-l-mamalik auctore... etc. Accedunt excerpta e Kitab al-Kharadj*, 254. – B: M. J. DE GOEJE, *Bibliotheca geographorum arabicorum*, Lugduni Batavorum, 1889 (BGA, VI), 1 – 308.

⁶⁵ Пак там, 735.

⁶⁶ MAÇOUDI, *Les prairies d'or*; text et trad. par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, т. 1–9, Paris 1861/77, VIII, 84; C. BROECKELMANN, *Al-Mas`udi*. EI, III, 457 – 458.

„baulaqani“ (павликяни) и като господар на град Ibrik (Тефрика).⁶⁷ Някои автори обвързват смъртта му с византийска засада при селището Вафириак, тема Харсиан, от ръката на Пуладон.⁶⁸ Други приемат, че Карбеас приключва живота си с естествена смърт.⁶⁹ Наследникът на Карбеас – Хризохир, се оказал още по-решителна фигура, която повела павликяните в нови военни съперничества. Според Петър Сицилийски, Хризохир заема мястото на Карбеас през 863 г. и през 869 г. е ръководил нападения в Никомедия, Никея, темата Тракезион и Ефес.⁷⁰ През 870 г. в писмо на Василий I Македонец (867 – 886) той моли мир от Хризохир, а той му отговаря: „ако искаш мир, откажи се от източните си владения и доволствай със Западните, че и от тях ще те лишим и от цялото ти царство!“.⁷¹ През 871 г. Василий I лично е водил експедиция до Тефрика, но не успява да я завземе. Година по-късно, през 872 г., Хризохир напада Галатея и пленява всичко по пътя до Коммата, но една контраатака го връща обратно. Той е смъртно ранен от един от собствените си хора. Явно Хризохир не е можел да се движи, а човек на име Дяконицес подхваща главата му и я полага на коленете си. Така го намират византийските офицери, които отсичат главата на Хризохир и я изпращат на император Василий като трофей.⁷² Хризохир, който управлявал павликяните като независима военизирана територия до 872 г., загубил живота си, а столицата му Тефрика е превзета от Византия.⁷³ Генесий съобщава детайли около превземането на Тефрика – част от жителите

преминали на страната на византийците, докато други избягали навътре в територията на Сирия.⁷⁴

Историята на малоазийските павликяни след превземането на Тефрика загубва фокуса на византийските извори. Проблемите, свързани с павликяните, изглеждат вече второстепенни за императорите, а православните теолози са „въоръжени“ с аргументите на Петър Сицилийски и патриарх Фотий – достатъчно „убедителни“ за нуждите на византийската православна доктрина.⁷⁵

Павликяните продължават да пазят границите на Византийската империя през следващите векове – в много от случаите те са далеч от първоначалната си родина. Например в Ломбардия главнокомандващият Никифор Фока повел при назначението си и „една тагма от манихеи, начело с Дяконицес Хризохир като техен командир“.⁷⁶ Името на този предводител на „манихеи“ „повтаря“ името на един от последните сътрудници на Хризохир – Дяконицес, като добавя и името на Хризохир.

Историческите реалности създават образи на герои от границите, които се родят с павликяните. История, легенди и митове се преплитат. Това е така и в историческия образ на Дигенис Акрит, който събира фантазията на епоса с реални събития от първата половина на IX век. В Ескориалната версия на епоса.

⁷⁴ Р. Бартикян, *Источники*, 60.

⁷⁵ N. GARSOIAN, *Byzantine Heresy. A Reinterpretation*, 85 – 113. Н. Гарсоян най-ярко формулира неоправданото доверяване на гръцките извори чрез думите: „Петър не познава географията на района, в който твърди, че е живял месеци наред, но се приема, че той е „почтен човек“. Петър не знае името на „архиепископа“ на България, комуто посвещава работата си през 869 г, когато в България вероятно не е имало архиепископ, но се приема, че е „честен човек“. Петър, официалният посланик на императора, е напълно невеж за дейността на господаря си..., обаче Петър е „почтен човек“ (94 – 95).

⁷⁶ SCYLITZE – CEDRENS, *Bekker*, Bonn 1839. – В: J. HAMILTON, B. HAMILTON, Y. STOYANOV, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World*, 98.

⁶⁷ MAÇOUDI, *Les prairies d'or*, VIII, 84.

⁶⁸ Р. Бартикян, *Источники*, 60.

⁶⁹ Пак там, 166.

⁷⁰ PETRUS SICULUS, *Historia XLIII*, 149.

⁷¹ GENESII, *Regum*, Vonnae 1834, 120; Р. Бартикян, *Источники*, 59.

⁷² J. HAMILTON, B. HAMILTON, Y. STOYANOV, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World*, 96 – 98

⁷³ PETRUS SICULUS, *Historia XXXIX – XLIII*, 147 – 149.

Дигенис е внук на Хризохир и е израснал в „мюсюлманско семейство“.⁷⁷ Той е човек на „два народа“, а името на Хризохир носи препратка към реалния предводител на павликяните.

Данни за ролята на друг павликянски военен предводител се съдържат във впечатляващия разказ за Георги, „по прякор Маниак, мъж кръвожаден и храбър“, който се вдигнал от Италия с намиращите се там заедно с него ромейски и албански войски, преминал в балканските земи и започнал бунт срещу император Константин IX Мономах (1042 – 1055). Близко до Солун влязъл в сражение с византийските войски.⁷⁸ Изворът представя и странната му смърт: „безпричинно се смъкнал – такава била божията повеля – и се прострял недокоснат, тъй като противниците му мислели, че това е скроена хитрина и измама.“⁷⁹ Прякорът на Георги се тълкува като „игра на думи“ (Мани – маниак) и се приема като обозначение на павликяните,⁸⁰ които други извори забелязват в Сицилия 1041 г. и представят така: „сред гърците има хора, които зла грешка направило безчувствени (безразсъдни, безсъзнателен), и които правели кръстния знак на челото си с пръст“⁸¹ – знак, забелязан при българските павликяни до XII век.⁸² Напълно реална е възможността, Георги Маниак да е представител на тези войни от границите, имащи слава на страшни противници, „без разсъдък“ (безчувствени като

в транс) по време на сражения, което е разказано в българското житие на Михаил Воин от Потука.⁸³ Представата за религиозен транс по време на сражение присъства и при Георги Маниак, и при Михаил Воин Българин, като „сродява“ не само стила им на водене на битка, но и териториите, където са го упражнявали – териториите на границите.

В размирните десетилетия на военна несигурност изворите все по-често подчертават ролята на Филипопол. Павликянските поселения в района на Тракия заемат специално място в отбранителната система на Византия. Засилването на депортациите става основно средство за ограничаване на опасностите от нов сепаратизъм и неподчинение.⁸⁴ Анна Комнина подчертава голямата им военна сила, благодарение на която градовете в Тракия „започнали да дишат свободно“⁸⁵, макар че по-късно „този метежен народ“ създаде и много грижи с неподчинението си на нейния баща Алексий Комнин (1081 – 1118 г.).⁸⁶

Филипопол се налага като център на павликянската диаспора. Военното водачество при павликяните има своите големи имена. Ако Карбеас и Хризохир са героите на Тефрика през IX в, то Травъл през 1084 – 1086 г. и Кулеон и Кусин през 1081 – 1114 г. са героите на новия военен център – Филипопол. Този град е посочен като родно място на Лека, оглавил въстание срещу централната византийска власт през 1078 г.: „Павликянинът Лека, родом от Филипопол, ... започнал да отправя страшни закани към ромейската държава. А някой си Добромир внасял смут в Месембрия. Те

⁷⁷ P. LEMERLE, *L'histoire des Pauliciens*, 94.

⁷⁸ MICHAEL ATTALIATA, *Historia*, ГИБИ, VI, 161 – 162.

⁷⁹ Пак там, 162.

⁸⁰ J. HAMILTON, B. HAMILTON, Y. STOYANOV, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World*, 140

⁸¹ Пак там, 140.

⁸² В диспут срещу „манихеите“ (буквално взет от аргументите на Е. Зигабин от „Догматично всеоръжие“), Иларион Мъгленски се обръща към „мъжете арменски“ с: „като прекръстите чело, считате, че така освещавате себе си и при кръщение“. Вж. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Пространно житие на свети Иларион Мъгленски, СБЛ, IV, Житиенписни творби*, София 1986, 102.

⁸³ Ритуалът „прекръстване на челото“ е изпълняван и от свети Михаил от Потука преди битки. вж. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Похвално слово за Михаил Воин от Потука – Съчинения*, София, 1990, 166 – 174

⁸⁴ ANNA COMNENA, *Alexiade*. Т. 1 – 3. Ed. B. Leib. Paris 1937 – 1945, t. III, Paris 1945, 180 – 181.

⁸⁵ Пак там, Т. III, Paris 1945, 181.

⁸⁶ IOANNIS ZONARAE, *Epitome historiarum*. Ed. Ludovicus Dindorfius, t.IV, Lipsiae 1871, 242.

мислели да дигнат бунт срещу императора“.⁸⁷ Сердика е центърът на политическите амбиции на Лека. Крепостта и военните контингенти на района са важни гранични територии през X – XI век. Позоваването на съюз с Добромир от Месембрия създава представа за общ техен фронт срещу империята показва мащаб.

Наличието на павликяни, водени от амбициозни военни предводители през XI век, е било съпроводено с опити да бъде обяснено павликянството – така се появяват и български легендарни разкази за раждането му и съдбата на известни павликяни.

ЛЕГЕНДА ЗА „ЗАЧЕВАНЕТО“ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПАВЛИКЯНИ

Филипопол и областите му⁸⁸ още от VIII век са включени като периферия на утвърдения в Мала Азия поселищен модел. През XI век той се налага като център на диаспора, обхващаща територии на разселване от Антиохия и Мала Азия до Сицилия. Старата легендарна гръцка история за „Павел и Йоан, синове на манихейката Калиника“, охотно развивана в православни текстове от павликянската малоазийска родина, прониква и на българска територия, но българският вариант е с различен сюжет.

Разказът „Как се заченаха павликяните“ се датира към XII век. Той се намира в Аджарския български ръкопис с апокрифни статии, препис от XVII век, употребяван в с. Аджар, Карловска околия. Това селище е днес с. Розино, идентифицирано по-горе като най-вероятното Белятово – укрепения център на Травъл при

⁸⁷ GEORGI CEDRINI – IOANNIS SCYLITZAE, *Historiarum compendium*. Ed. W. Wassilewsky et V. Jernsted. Petropoli 1896, 339.

⁸⁸ Макар, че тълкуването на споменатото в изворите заселване на павликяни във Филипопол след 756 г. да има и своите обосновани възражения и да настоява за по-късно (след 970 г.) образуване на филипополската павликянска диаспора (срв. К. СТАНЕВ, *Тракия през Ранното средновековие*, Велико Търново 2012, 88 – 89), историческите процеси не променят смисъла на изводите за пространствения модел на павликянството през IX – XIII век.

въстанието от 1084 – 1086 г. Разказът е запазен и в друг сборник – Троянски дамаскин от XVIII век, но с друго заглавие: „Слово на Свети Йоан Златоуст за (това) как се заченаха павликяните по вера тяхна“ – буквален превод на първия разказ в новобългарски вариант.⁸⁹ Местата, на които са намерени двата ръкописа – Аджар и Троян, дават териториални маркери, свързани с павликянско присъствие. Текстове са използвани в православна среда, за да разобличават „павликянската вяра“ чрез „историята“ на появата и развитието на първите павликяни от Кападокия до българските земи. Макар че като автор е посочен Йоан Златоуст (ок. 349 – 407), разказът е значително по-късен от времето на този християнски богослов. Написването му е отнасяно от изследователите за времето след 1083 г. – „най-рано през XII век“.⁹⁰

Българската легенда притежава непознати от гръцките и арменските извори елементи. Йоан Златоуст победил Паил в двубой в църквата и препоръчал да се приемат учениците му Съботин и Шутил (Шатин), защото „те са християнски синове“ и е необходимо да се наставляват в „пътя християнски“. Но учениците въстанали и от Кападокия придошли в българската земя, преправяйки имената си на Павел и Йоан, за да учат хората от книги и ги карат да приемат „закона“ – тези хора се нарекли „павликене“ и „славят“ Павел. Много по-късно Йоан Златоуст „излязъл от Цариград“ и специално отишъл в Петрич (Бачково). По препоръка на съновидение със Света Богородица започнал преследване на павликяните в „българска земя“. Въпреки мъченията, павликяните показали упоритост, „защото враждебна наука възприеха“. Безпомощният Йоан Златоуст ги прокълел – тях и учителите им, а след това се върнал в Константинопол.⁹¹

⁸⁹ Й. ИВАНОВ, *Произход на павликяните*, СпБАН, XXIV, 1922, 25 – 32.

⁹⁰ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, Приложение II, 518 – 520.

⁹¹ Пак там, 516 – 520.

Зад този български православен сценарий за появата на павликяните можем да открием исторически „следи“ от генезиса на българското павликянство, за които други извори мълчат. Присъствието на Йоан Златоуст и Василий Велики – двама от най-тачените духовни покровители на всички православни духовни школи, има легендарно-исторически характер. Йоан Богослов „преборва“ Паил по „правилата“ на един истински шамански двубой в свещеното пространство на църква. Василий Велики е подведен и не разпознава Дявола Паил (вероятно поради догматичната слабост, приписвана и на неговия брат Григорий от Йоан Екзарх в „Шестоднев“), докато Йоан Богослов умело разкрива прикритата опасност и успява по чудодеен начин да я пребори. Митологичният двубой с Паил е спечелен от Йоан, но учениците на Дявола „въстават“ и се преселват в българските земи – там намират привърженици, които вече не се поддават на опита на Йоан Богослов да се справи с тях. Съботин-Павел и Шутил-Йоан в българските земи учат хората и ги примамват в „закона“ си. Въпреки преследванията („одиране на кожи“, защото били кръстени) Йоан Богослов признава поражението си и като ги проклена – се връща в Цариград. Това признание на поражение от страна на най-признатия християнски богослов напомня на арменската легенда за появата на павликянството, където Свети Ефрем Сирий (поч. 373 г.) също проклена ученика си „Паул“.⁹²

Общото между ранната арменска и българската легенда за произхода на павликяните е в „повторението“ на митологическата парадигма – легендарни християнски авторитети признават качествата, но се и оказват неспособни да се справят с павликянските водачи и техния „закон“, наречен още „вража наука“. И в двата случая разказът завършва с проклетие и оттегляне-изоставяне на павликяните. Пренебрежението е съчетано с респект. Българският текст подчертава значението на писменото

слово, на книгите, които пренасят павликянския „закон“.

Аджарският и Троянският текст за появата на павликянството тълкуват и преместването на територията на павликяните. Те „въстават“ и се преселват от Кападокия в българските земи, след което водачите им се преименуват с апостолски имена „Павел и Йоан“, които чрез обучение от книги, които уверяват и примамват хората в българските земи – те започват да се наричат „павликене“, и славят Павел. Така българският текст обявява създаването на павликянството за „българско“, като Кападокия остава само отправна точка, от която идват учениците Съботин и Шутил. Териториите около Бачковския манастир са очергани като пространство на антипавликянско действие – там минава „фронтowa“ линия, зад която Йоан Богослов има „среща“ със Света Богородица в съня си и получава указания за преследването на учениците и последователите.

Легендата е уникална със специфичния „български“ православен прочит на представите на павликяните. Най-авторитетният християнски отец Йоан Златоуст е сочен като автор на това „Слово“, за да се подсили внушението за правото на аргументите срещу павликяните. Двубоят се състои в църквата, а победата е извоювана чрез литургия, при която православният богослов побеждава Паил. „Светата Троица“ на павликянските водачи обаче не е победена – Дявол-Павел (Паил) се е пръснал, но учениците Съботин и Шутил продължават апостолското дело.⁹³ Тези „синове християнски“ не поемат по очаквания път и затова трябвало да им „одерат кожата“.⁹⁴

Православната българска легенда за възникването на павликянството отразява момента на преобразуване на малоазийските павликяни в българи, приети като

⁹³ N. GARSOIAN, *The Paulician Heresy*, 113.

⁹⁴ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, Приложение II, 518 – 520.

⁹² Пак там, Приложение I, 515.

„местни“ за българското етническо пространство. Търсенето на архаични връзки с малоазийски християнски авторитети от IV в. – Ефрем Сирийски, Йоан Златоуст и Василий Велики свързва българите павликяни с ранния прозелитски период на павликянството до IX в. и обяснява по-късните преобразувания на общността.

Военните качества на павликяните излизат все по-явно в текстовете на изворите през IX – XI век, когато те стават част от множество военни сблъсъци в граничните за Византия земи. От този период на историята на павликяните е образът на Михаил Воин, в чиито черти мнозина автори съзират павликянски предводител.

Михаил Воин – канонизираният герой на „забравена“ история

Житието на Михаил Воин го представя като божествено белязан от рождение и доказан като водач – на 25 години той е избран за „примикюр над свободни войници“, „по чин воинскому, т.е. според „военния ред“. Можем да приемем предположението, че изборът е по български правила, тъй като и етниците във византийската армия са автономни във вътрешната си организация, защото се разчита на специфичната етническа солидарност и военни маниери в критични ситуации по време на сражения.⁹⁵ Харизмата е разпозната още от ранно детство и затова текстовете подчертават светостта на юношата: „от младенчеството си живееше чист живот (...) и украсен с всякакви добродетели“, а „родителите му и мнозина други го нарекоха свято дете“. Изразът „мнозина други“ подчертава стереотип, битуваш във военизирана общност, в която водачът има специален статут. Освен че се унаследява, за което свидетелства по-

теклото на Михаил Воин („съвсем не от низините, но от род всепочитан и благоверен,,), той изисква препотвърждаването от „мнозина други“.⁹⁶ Той е измежду „благородните и прочутите, на всички известен: заради прелестта на красотата си и възрастта си“.⁹⁷ Михаил „удържа много победи в различни битки и заради това е издигнат в сан воевода“.⁹⁸

Михаил Воин има поведение на божи избраник и по време на битката с „етиопците и агаряните“, заради която е „призован“ от „римляните“. Повечето изследователи приемат названията като реални етнически и геополитически обозначения. Като „римляни“ се приемат обитателите на Италийския полуостров. Текстът вероятно носи разграничение, което павликяните от векове използват в духа на своето разбиране за „свой“ и „чужд“. В тяхното разграничение „ромеите“ са византийците, различаващи се по религиозен култ от „истинските християни“ – павликяните. Военните съюзи и сблъсъци не са определящи – те са част от ежедневието, докато разграничението по религиозен принцип е постоянно и основополагащо. Описанието на „призоваването“ на служба е „павликянско“ – то възпроизвежда парадигма на военно задължение на павликяни, които са на византийска служба. Враговете „етиопци“ вероятно са мюсюлманите от Египет и Северна Африка, както обикновено наричат това население в изворите.⁹⁹ Агаряните пък са „потомци на Агар“. С това название, което е синоним на „измаилтяни“, обикновено се обозначават арабите.¹⁰⁰ Изворът съдържа ясно разграничение на двата клона на мюсюлманите – египетски „етиопци“ и „агаряни“ от арабската пустиня. На-

⁹⁶ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Похвално слово за Михаил Воин от Потука, Съчинения*, 166 – 174.

⁹⁷ Пак там, 168.

⁹⁸ Пак там, 169.

⁹⁹ Βασίλειος Διγενής Ακρίτας. – Дигенис Акрит, превод от старогръцки Борис Вунчев, София 2008, 38, 174.

¹⁰⁰ *Стара българска литература. Апокрифи*, София 1982.

⁹⁵ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Съчинения*, 168. Вж. коментар в: А. Калоянов, Михаил Воин от Потука – българската версия на Свети Георги Великомъченик – Шаманската версия на основния мит за двубоя между Змеебореца и Змея на дълбините, *Проглас*, В. Търново, ВТУ, VII, 2 (1998), 14.

именованията представят геополитическия периметър от врагове, с които Михаил Воин трябва да се сблъска в сражение на страната на византийците „римляни“. Доколко зад тези легендарни сведения стоят реални исторически съответствия?

Имаме доказателства от гръцки източници, че павликяните са присъствали в Италия още преди пристигането на контингентите, като по-големият е от 885 г.¹⁰¹ За павликянското присъствие на Балканите и брега на р. Дунав също има ранни податки.¹⁰² А бурните събития около Хризохир и Тефрика от края на IX век свързват съдбата на неговия съмишленик Дяконицес със Сицилия.¹⁰³ Главкомандващият в Ломбардия Никифор Фока повел при назначението си и „една тагма от манихеи, начело с Дяконицес Хризохир като техен командир“.¹⁰⁴ Името на този предводител на „манихеи“ повтаря името на един от последните сътрудници на Хризохир – Дяконицес, но добавя към него и името на Хризохир. Павликянското присъствие в земите на Ломбардия потвърждава легендарните данни от житието на Михаил Воин.

¹⁰¹ *Annales Barenenses*, MGHS, V, Hanover 1843, 55: „... Михаил, притеснен и придружен от малцина, останали полуживи от страх пред освирепелите нормани, **писал до Сицилия и [оттам] дошли именно нещастните македонци и павликяни, и калабрийци**; събрали се с останалите в подножието на планината Пелозий“; THEOPHANES CONTINUATUS, *Chronographia*, ed. I. Bekker, CSHB, XXXIII (Bonn 1838), 313.

¹⁰² Вж. *Historia Miscella ab incerto Auctore consarcinata*, RIS, I, Milan 1759, 158. – *Historia Miscella ab incerto Auctore consarcinata*, RIS, I, Milan, 1759, 158; S. DADOYAN, *The Fatimid Armenians: cultural and political interaction*, 7.

¹⁰³ THEOPHANES CONTINUATUS, *Chronographia*, 313; „... τὸν Διακονίτζιν ἐκεῖνον, ὃς ὑπερέτης ποτὲ τοῦ κατὰ τὴν Τεφρικὴν Χρυσόχειρος ἦν, στίφος τῶν ἀπὸ Μάνεντος τὴν θρησκείαν ἐλκόντων προσελαγόμενον“; За кариерата на Дяконицес сред павликяните и неговата последваща конверсия виж с. 125.

¹⁰⁴ SCYLITZE – CEDRENS, *Bekker*, Bonn 1839. – В: J. HAMILTON, В. HAMILTON, Y. STOYANOV, *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World*, 98.

Самото сражение на Михаил Воин не е просто битка, а е религиозно осмислен сблъсък. Видял агарянското множество, *веводата говори* на своите чрез богословски слова и псалми.¹⁰⁵ Удивен от бягството на „римляните“ (византийците), той се обръща към този, „който живее на небесата... – Господа, нашия Бог, докле ни възнагради.“ След което, макар и „сам, сред варварите оставен“, „прекръства бързо лицето си“ и повежда своите хора в решаващо сражение. Прекръстването е последният ритуален жест преди сражението, който павликяните използват за „освещаване на себе си“ и във важни ритуали – кръщение, служба и други.¹⁰⁶ Приложеният модел на войнско поведение се повтаря и при битката със змея – „невидимият враг“ при Тирайското езеро.¹⁰⁷

Свети Михаил Воин остава единственият български светец-воин в списъка на православната ни църква. Захари Зограф рисува негов образ в Преображенския манастир и в Троянския манастир (1847 – 1848).¹⁰⁸ Там е представен като млад човек – без брада и мустаци, в царско облекло – червеноохров елек и панталон-потури, украсени с розети-наколеници, зелена мантия, закрепена на раменете и напъхана под пояса. Върху главата му е сложена нагъната декорирана корона-чалма с розета на челото.¹⁰⁹ Особеностите на иконографията му разкриват знаци на едно еkleктично приобщаване. Въпреки иконографските стандарти,¹¹⁰ изображенията на Михаил Воин

¹⁰⁵ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Похвално слово*, 169.

¹⁰⁶ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Пространно житие на Иларион Мъгленски*, 102.

¹⁰⁷ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, *Похвално слово*, 171 – 172.

¹⁰⁸ А. ВАСИЛЕВ, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 350.

¹⁰⁹ А. ВАСИЛЕВ, *Български светци в изобразителното изкуство*, София 1987, 40.

¹¹⁰ № 1928. Иконописни правила. XVII век, 8^о, полуустав, л. 526 – 53а. – В: Кл. Иванова, *Български, сръбски и молдаво-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин*. София 1981. Приложение № 1928, 489.



Обр. 4. Павликяните във Византийската империя през XI в.

остават малко и твърде обърквачи. Образът, описан в Житието му от Патриарх Евтимий и нарисуван от Захари Зограф, показва герой, когото историята е „забравила“, макар и да е играл сериозна роля за съвременниците си.

Образът на Михаил Воин е събирателен и съединява характеристики на павликяните от периода IX-XII век, когато диаспората им е разпростряна от Мала Азия през Балканите до Сицилия. От този период изворите свидетелстват за личности, които се доближават по характеристики до харизмата на Михаил Воин. При филипополските павликяни император Алексей Комнин води спор с тримата им предводителите, които опонирали само с цитати от Свещеното писание. Образът на един от тях – Кулеон, съчетава двете основни лидерски характеристики – той е воин и предводител на 2800 павликяни при Драч през 1081 г., но и опонент на Алексей Комнин при богословските спорове във Филипопол

и Константинопол през 1114 г.¹¹¹ За него напълно приляга написаното за Михаил Воин: „имал голям военен чин, бил храбър в битките и със своя свет живот, с молитва и меч убил страшния змей“.¹¹²

В Мала Азия кръстоносците намират през същия период павликяни в различни места. Там те са изброени сред мюсюлманските контингенти в Мала Азия и подчертават ролята им особено в битката при Дорилаем (Dorylaeum).¹¹³ През 1098 г. те са посочени

¹¹¹ Пак там, XIV, 8, 138.

¹¹² Паисий Хилендарски, *История Славянобългарска, Зографска чернова 1762.* – Факсимилно издание, 1998, 267.

¹¹³ *Histoire anonyme de la premiere croisade*, ed. L. Brehier. Paris, 1924, III, 9, 48; PETRUS TUDEBODUS, *Historia de Hierosolymitano itinere*, RHC-Occ., III, 1856, 26; ROBERT THE MONK, *Historia Iherosolimitana*, RHC-Occ., III, 763; HENRY OF HUNTINGTON, *De captione Antiochae a christianis*, RHC-Occ., V, 1895, 375.

при обсадата на Антиохия.¹¹⁴ Присъствието на павликяни в сътрудничество с арабите до Наблус доказва вековни договорни отношения и традиции, при които общността им е съхранена и разпознаваема в традициите на шериата. Това може да ни помогне да разберем и специалното отношение на османската данъчна система векове по-късно.¹¹⁵ Исторически следи от традиционни контакти на павликяните с ислямски общности можем да намерим в името на с. Павликян, Одринско, носещо „двойно име“ – Текур („Текфур“) дере. На арабски език думата е използвана като означение на „мюсюлманин, обвинен в ерес“. Същевременно е известно и друго негово значение – владетелска титла („*takhavor*“ – крал), с която арабските хронисти наричали арменските принцове и византийски императори, а селджуките използвали за немюсюлмански владетел.¹¹⁶ Тези данни позволяват да „разчетем“ донякъде сложния многопластов образ на павликяните – дигениси в българското историческо пространство.

ПАВЛИКЯНСКА ЛЕГЕНДА ЗА ПРОИЗХОДА: „НАШАТА ВЯРА Е ОТ РИМ“

Павликяните продължават обособеното си съществуване в българското пространство и през вековете на османска власт. Историята ги среща с мисията на босненските францискани в българските земи, които от времето на Мехмед II (1451 – 1481) разполагат с ахднаме, даващо им свобода да изповядват своята вяра и да продължат своята дейност.¹¹⁷ Още

¹¹⁴ *Histoire anonyme*, VIII, 20, 102; PETRUS TUDEBODUS, *Historia*, 55 и др.

¹¹⁵ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, 335.

¹¹⁶ Ст. ПЪРВЕВА, *Земята и хората пред XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овладеяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт*, София, 2011, 59.

¹¹⁷ А. BARUN, *Svjedoci i uitelji. – Povijest franjevac Bosne Srebrene*, Sarajevo 2003, 127 – 129.

при първите си срещи с павликяните повечето мисионери са изненадани от представите им за Римската църква. В 1581 г. дубровничани в Силистра и Провадия съобщават, че павликяните към Русе и Никопол са „българи, наричани паулини“, които „казвали, че зависят от Римския папа.“¹¹⁸ През 1601 г. Мавро Орбини посочва 14 села на павликяни около р. Дунав, недалече от Никопол. Особено интересна е бележката му, че павликяните били изгонени от Рим, проповядвали из цяла Италия („давали ум“) и преминавайки през Босна, стигнали до Никопол.¹¹⁹ Според него истината е друга – произходът на павликяните трябва да се свърже с ролята на апостол Павел, който заедно с апостол Петър са между покровителите на Рим. В това той вижда обща аналогия между имената на павликяните и патарените, избрали за свой пример апостол Петър, свързан със свещения Рим.¹²⁰ Мавро Орбини свързва павликяните с Рим и Италия. Описва преселението им и проникването северно от Тракия. Отхвърля твърдението на „гърците“, че павликяните са свързани с ереста на Павел Самосатски.¹²¹ Посочва голямата почит към апостол Павел и прави паралел с почитта на патарените към апостол Петър.¹²² Позовава се и на друг автор – Пиер Лийо от Веронезе (*Piетро Liuiо Veronese*),¹²³ чиито написани думи цитира в

¹¹⁸ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta*, 7.

¹¹⁹ MAVRO ORBINI, *Il regno de gli Slavi, hoggi correttamente detti schiavoni historia di don Mauro Orbini Rauseo; nella quale si vede l'origine quasi di tutti popoli, che furono della lingua slava, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, & Africa ... ; e in particolare veggonsi i successi de' re, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Rassia, & Bulgaria*, Pesaro 1601, 353.

¹²⁰ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, Приложение IV, 2, 536 – 537.

¹²¹ Пак там, 536.

¹²² Пак там.

¹²³ PIETRO LIUIO, *Biblioteca Carmelitana: Caterum quanti ingenij & eruditionis extiterit, declarant non solum opera typis partim enulgata nimirum super psaltos & partim \ ni morte prauentus fuisset\ enulganda nimirum super Apoc-*

интересен разказ. В легендарната история се съдържа странно име – „Патерно Романи“¹²⁴, напомнящо за представите „Рим-папа“ или за „папата от Рим“.

П. Богдан приема твърдението, че са „обърнати от ереста на Павел Самосатски“, без да навлиза в подробности.¹²⁵ Но същевременно поддържа и легендата за идването на павликяните от Рим, като доказва предположението с това, че „всичките им книги са писани в Босна на пергамент“, с „буквите на свети Кирила“, като някои от тях са от преди 400 години – от времето на цар Твърдко (1353 – 1391). Подтвърждава, че винаги казвали, че „нашата вяра е от Рим“.¹²⁶ По-късно и други извори свидетелстват за смътни предания за Рим и за папата.¹²⁷

Най-подробно е известието на епископ Ф. Станиславов, написано в Ореше през 1637 г.: „от где изкарват те потеклото си според тяхното вярване – те казват, че произхождат от римляните („da Roma“) и че 15-те послания били извадени от едно море. Какво е обаче това море, аз не мога да зная, ала туй море, според мене, те го считат за земя, и още казват, че четирите евангелия са стояли вписани в града Рим, и че ги е изписал цар Силивич, който бил, казват, толкова добър християнин, че обърнал почти целия свят в римската вяра. Още те се считат за романи („romani“) и даже паписти, и не признават друго за църковен глава освен папата, ала имат толкова криво понятие, че като река, че съм бил

в Рим и че съм виждал папата, те отговарят, че това е невъзможно да се видя с папата, защото той бил толкова далеч, че ако би живял човек сто години и би имал крила та би летял сто години, то едвам тогава би достигнал папата“.¹²⁸

Приема се, че в българския фолклор с името „Рим-папа“ се означава митологичен персонаж с ясна етноконфесионална пристрастност, чието начало можем да потърсим в етноконфесионалните промени през XI – XII век.¹²⁹ Разбирането на митологемите „Рим“ и „римски папа“ в представите на павликяните поставя сложни въпроси, останали без убедителен отговор.¹³⁰ Донякъде образът на „Римския папа“ наистина е персонификация на идеята за етноконфесионалната „чуждост“, която неколккратно е била подбуждана за нов живот във фолклорна среда.¹³¹

Представите на българските павликяни за произхода им не е срещан в други извори. Според тях те произхождат от Рим, подчинени са на папата, но той е митично същество, живеещо толкова далеч, че наподобява представата за „небесния Бог-Отец“. Павликянската идеята за „Рим“ го свързва с представата за „вечният град“ – „Небесното царство“, присъстваща и в други творби от XI – XIII век. Представата за Силивич – легендарен автор на Евангелието, е препратка към Константин Силван, основателя на павликянството в Мала Азия през VII век. Той определил свещените книги и установил устната проповед

alipsim eruditiss. Commentaria, qua etiamnum :antua asseruantur. & alia quamplura; DONATO CALVI, Scena Letteraria De Gli Scrittori Bergamaschi: Aperta Alla Cvriosita De Svoi Concittadini, T. 1, Bergamo 1664, 375.

¹²⁴ Д. РАДЕВА, *Павликяни и павликянство*, Приложение IV, 537.

¹²⁵ ПЕТЪР БОГДАН, *Писма и доклади 1647–1670 г., Доклад от 15 ноември 1667 г.* – В: *Документи за католическата дейност в България през XVII век*, 269.

¹²⁶ П. БОГДАН БАКШЕВ, *Описание на царство България.* – В: Б. ДИМИТРОВ, *Петър Богдан Бакиев – български политик и историк от XVII в.* София 1985, 134.

¹²⁷ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta Bulgariae*, XXXIX, 42.

¹²⁸ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta Bulgariae*, 42.

¹²⁹ М. КАЙМАКАМОВА, *Власт и история в Средновековна България (VII – XIV век)*, София 2011, 175.

¹³⁰ Според Филип Станиславов павликяните са по език и народност „славяни“, но все пак се считали за различни от „българите“ (*ita tamen a bulgaris censentur diversi*).

¹³¹ Т. Моллов, *Етноконфесионални рефлексии в българската фолклорна демонология (2. Рим-папа в легендарните предания)*, *LiterNet*, 31.12.2012 http://litenet.bg/publish/tmollov/rim_papa_2.htm (достъпен до 11. 10. 2017)

като основа на богослужението.¹³² От него тръгва специфичния архетип на общуване в павликянската общност, чиято формула е: „Словото е от Бога“ и не се нуждае нито от „човешки разсъждения“, нито от „човешки примери“.¹³³ Така легендата обединява в общ сюжет архетипен образ (Бога-Отец в Рим – небесния град) с митологизиран исторически персонаж (Силивич – Константин Силван). Еклектиката¹³⁴ на разказа, съединяващ история, легенда и мит, не отменя функцията му да очертае различието на павликяните от ортодоксалната православна конфесия.

Митът връща павликяните в ситуацията на създаването на общността през VII – IX век и след вече осъществени „повторения“ през XI – XIII век виждаме „новата му роля“ в условията на XVII век. Разказът отново има отграничителна роля – павликяните са верни на католическата църква, но не на тази, която управлява историческия и съвременен Рим. Те и през XVIII век не допускат отъждествяване със западните католици, от които се отличават „по твърдост и постоянство в католичество“.¹³⁵ Името „павликяни“ продължава да се тълкува в духа на апостолското дело на свети Павел. След преселенията на север от река Дунав в началото на XVIII век, павликяните обясняват произхода си с това, че са били покръстени от

апостол Павел.¹³⁶ Такова е съзнанието и при павликяните от Трънчовица, Белене и Ореше, които се наричат „павликянски народ“ в писмо-прошение до австрийската императрица. Те дори добавят, че тъкмо в тяхната Никополска епархия Павел е писал писмото си до Тит.¹³⁷ Този „спомен“ повтаря стария апостолски архетип от VII – IX век и отбелязва трайното му присъствие в павликянското самосъзнание в XVIII век. В посланието на апостол Павел наистина има свързване с Никопол: „Кога изпратя при тебе Артема или Тихика, побързай да дойдеш при мен в Никопол, защото реших там да презимувам.“¹³⁸ Това е момент, различен с предишните „апостолски“ връзки на павликяните, които обосновават наследственост чрез имената на учениците на апостол Павел. В този случай Никопол е онова свещено пространство-начало, което поддържа връзката минало – съвременност. Свидетелство от 1732 г. подчертава, че „павликяните от старо време знаели и считали себе си за българи и то от благородно потекло, ако и да били изпаднали в крайна бедност, но останали богати само в своята твърдост и постоянство в католичество“ и не допусkali да се отъждествяват със западните католици.¹³⁹ Така павликяните подчертават верността си към апостолския християнски архетип, като към връзката с дейността на апостол Павел се добавят „нови детайли“ – писмото до Тит и представата за католическа църква, различна от Римската (вероятно свързана с представата

¹³² Константин, наречен Силван на името на ученика на апостол Павел, реформирал новото учение, като го отграничил от манихейството – отказал се от всички книги, ползвани от тях и оставил само Евангелието и Апостола. След него само Сергей (801 – 835 г.) внесъл промяна в съдържанието на свещеното знание, като сам написал свои откровения.

¹³³ Думите „От Бога е словото“ принадлежат на „еретици“, с които Йоан Екзарх спори непрекъснато в своя „Шестоднев“. В много от аргументите могат да се разпознаят хора, които „мислят по павликянски“. Вж. Йоан Екзарх, *Шестоднев*, София 1981, 217.

¹³⁴ Образът на Силивич може да се сравни с този на цар Селевкия от Българския апокрифен летопис, свързан с разказа за заселването на българите „на запад в най-горните страни на Рим“. Вж. М. Каймакамова, *Власт и история*, 195.

¹³⁵ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta Bulgariae*, 42.

¹³⁶ В писмо от 1730 г., павликяните, преселени в Крайова, наричат себе си „павликяни“, защото „чували от бащите си“, че били покръстени от апостол Павел. Вж. Л. Милетич, *Нашиите павликяни*, СБНУНК, XIX (1903), 323 – 364, 295.

¹³⁷ Л. Милетич, *Нашиите павликяни*, 345. Там се обвинява свещеника Джулиани, написал писмото, в „измислица“, защото павликяните по език и съзнание са българи (Пак там, 345). В писмото на апостол Павел за Тит наистина съществува текст, свързан с един град Никопол.

¹³⁸ Послание на Свети Павел до Тит. 3:12.

¹³⁹ EUZEBIUS FERMENDZIU, *Acta*, 358.

за вселенската църква като католическа преди 1054 г.)

Еклектиката е удобна, защото „разписва“ (препоръчва) модел на поведение и оправдава упоритото отстояване на собствената ценност. Силата на павликяните е в книгите им – те едновременно са неръкотворни (извадени от море) и написани от „добрия християнин“ Силивич, който покръстил света. Павликянската истина има претенции за общочовешка значимост. Те носят знание, неопорочено от „човешко тълкуване“ и „от човешки примери“, защото познават „словото от Бога“, предавано в техните книги. Писаното слово на Силивич е „мостът“ позволяващ на павликяните да отстояват представата си за твърда вяра. То прави павликяните общност с божествена мисия – носители на „папизма“, на „бациния завет“ и словото на Бога-Отец!

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Легендите за павликяните съдържат ценни препратки към историческата им съдба в периода VII – XVII век и пространството от Мала Азия, Балканите до Сицилия. Информацията в тях е със сложен културен код и изисква внимателни съпоставки с известните исторически документи. Срещата на мита, легендите и историята в изворите представя най-характерните белези на павликяните:

1. Павликянството се ражда като харизматична общност, съединила разнородни религиозни представи, които в арменските, „гръцките“ и българските легенди изглеждат различни. Това подчертава различните ценности, през призмата на които се обяснява тяхното съществуване.

2. Военната фаза на павликянството създава легенди за харизматични и военни

лидери, имащи различни персонификации в малоазийското и българското пространство. Малоазийският архетип създава през XI век образа на акрита Василий, а в същото време в българските земи се съгражда представата за Михаил Воин. Възникването на култа към Михаил Воин Българин предхожда или е синхронно с подвизите на Василий Дигенис Акрит, свързани с района на горното течение на р. Ефрат, където се намират и първите територии на павликяните.

3. Силата на свещеното словото е друга легендарна характеристика на павликянските предводители. За българските павликяни това е многократно регистрирана ценност. Михаил Воин с молитва и меч печелил битките си с враговете. В спор филиполските павликяни опонирали на император Алексий Комнин само с цитати от Свещеното писание. Образите са от различно време, но носят един и същ лидерски архетип.

4. Легендарните данни за павликяните уточняват и допълват пространството, в което други исторически извори са регистрирали присъствието им като военни контингенти през XI век – от Наблус, Дорилаем и Антиохия през Балканите до Сицилия.

5. Упоритата легенда на българските павликяни за „Рим папа“ е сложна симбиоза на мит и история, в която са кодирани доктрина и реални събития. Твърдението за преселение от Италия в земите край река Дунав е между най-упоритите павликянски представи, останали и до днес при наследниците им, въпреки множество отрицания на учени от различни поколения. Легендата се синхронизира с данни от италиански автори, но продължава да се отхвърля от историците и до днес.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

- BGA** Bibliotheca geographorum arabicorum, I – VIII, Lugduni Batavorum, 1870 – 1894.
CSHB Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (1828 и 1897)
EI Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden.
РНС-Осс. Recueil des historiens des croisades Historiens occidentaux (1844 – 1895)
MGHS Monumenta Germaniae Historica, ed. G. H. Pertz et al., Hanover, Weimar, Stuttgart and Cologne
PG Patrologia Graeca, ed. Jacques Paul Migne, Paris
ГИБИ Гръцки извори за българската история
СБЛ Стара българска литература
СБНУНК Сборник народни умотворения, наука и книжнина
СпБАН Списание на Българската академия на науките

THE PAULICIANS BETWEEN MITH AND HISTORY VII – XVII CENTURY AD

Donka Radeva

Abstract: *The legends about the Paulicians consist of valuable references to their historical fate. The information encoded therein has a complex cultural syntax and its proper deciphering would require careful comparisons with different well-known historical sources.*

The legends describe the birth of Paulicianism as a charismatic community, whose credo represented a unique unification of various religious concepts, and help to identify their geographic settlements in accordance with historical sources that have recorded the presence of Paulicians as military contingents in 11th Century AD in lands from Nablus, Dorylaeum and Antiochia, through the Balkans, reaching as far as Sicily. The legends about the Paulicians are further complemented by the images of their charismatic military leaders, where the cult of Mikhail the Warrior Bulgarian precedes or is synchronized with the exploits of Vassiliy Digenis Akritas.

The legend of the Bulgarian Paulicians for “Rome Pope” is the most complex symbiosis of myth and history in which doctrine and real events are encoded, including information about their possible migration from Italy to the lands near the Danube.

Key words: *Paulicians, Christianity, Charisma, Byzantine Empire, Digenises*